

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ**UOT 82.0; 82.09****N.XƏZRİNİN DRAMATURGIYASINDA
«DƏDƏ QORQUD» MOTİVLƏRİ («BURLA XATUN» PYESİ ÜZRƏ)****Y.N.İSMAYILOVA**
Bakı Dövlət Universiteti
yegane-n@mail.ru

Görkəmli Azərbaycan şairi Nəbi Xəzrinin «Dədə Qorqud» motivləri ilə bağlı bütün yaradıcılığı eposun ikinci boyu olan «Salur Qazanın evinin yağmalanması» oğuznaməsi ilə bağlıdır. O, bu boy əsasında «Əfsanəli yuxular» adlı poema (1971), «Torpağa sancılan qılınc» (1985) və «Burla Xatun» (1999) adlı iki pyes yazmışdır. Müasir Azərbaycanın tarixində baş verən hadisələr şair-dramaturq N.Xəzrini «Torpağa sancılan qılınc» pyesindən sonra eyni eposa - «Kitabi-Dədə Qorqud» və eyni boyu - «Salur Qazanın evinin yağmalanması» boyuna bir daha müraciət etməyə məcbur etmişdir. Əgər «Torpağa sancılan qılınc» əsərində müəllifin niyyəti oxucu-tamaşaçıların milli yaddaşını oyatmaq, onları müqəddəs dəyərlərimiz əsasında öz mədəniyyətlərini yenidən qurmağa çağırmaq idisə, «Burla Xatun» adlanan ikinci dram başdan-baş milliyaddaşın oyanışı, milli düşüncənin harayı, milli ruhun coşqusu idi. N.Xəzrini bu əsərdə «Dədə Qorqud» eposuna yenidən, əslində isə - yeni gözlə baxmağa məcbur edən Azərbaycan xalqının düşmənlə, yurdumuza soxulmuş yadellilərlə üz-üzə qalması, qanlı mübarizəyə başlaması idi. Müəllifin eyni epos və onun eyni boyuna dramatik üslubda yenidən qaydıışı ədəbi ictimaiyyət tərəfindən müsbət qarşılanmışdır. Əsərin Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrında səhnələşdirilmiş ilk tamaşası haqqında mətbuatda biri-birinin ardınca mütəxəssis və tamaşaçı rəyləri çap olunmuşdur.

Açar sözlər: kitab, Dədə Qorqud, Oğuznamə, epos

Görkəmli Azərbaycan şairi Nəbi Xəzrinin «Dədə Qorqud» motivləri ilə bağlı bütün yaradıcılığı eposun ikinci boyu olan «Salur Qazanın evinin yağmalanması» oğuznaməsi ilə bağlıdır. O, bu boy əsasında «Əfsanəli yuxular» adlı poema, «Torpağa sancılan qılınc» və «Burla Xatun» adlı iki pyes yazmışdır (bax: 1; 2; 3; 4).

Müasir Azərbaycanın tarixində baş verən hadisələr şair-dramaturq N.Xəzrini «Torpağa sancılan qılınc» pyesindən sonra eyni eposa - «Kitabi-Dədə Qorqud» və eyni boyu - «Salur Qazanın evinin yağmalanması» boyuna

bir daha müraciət etməyə məcbur etdi. Yeni əsər «Burla Xatun» adlanırdı. Əgər «Torpağa sancılan qılınç» əsərində müəllifin niyyəti oxucu-tamaşaçıların milli yaddaşını oyatmaq, onları müqəddəs dəyərlərimiz əsasında öz mənəviyyatlarını yenidən qurmağa çağırmaq idisə, bu əsər başdan-başa milli yaddaşın oyanışı, milli düşüncənin harayı, milli ruhun coşqusu idi. Bu, təsadüfi deyildi: milli ruh - milli yaddaş hər zaman çağlayıb-daşmır. Onu oyadan, millətin ruhunu tərpedən nəşə böyük hadisə olur. «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun da N.Xəzrinin yaradıcılığında «birdən-birə» təkrarən aktuallaşması milli yaddaşımızda qəhrəmanlıq ruhunun oyanması ilə bağlı idi. Prof. T.Hacıyev yazır: «...Bu da həqiqətdir ki, qəhrəmanlıq dastanı, bir qayda olaraq, xalqın tarixində yadellilərlə mübarizə salnaməsinin bütün fəsillərinə uyğun gəlir; qəhrəmanlıq dastanı bu yadellilərə qarşı mübarizə nəticəsində yaranır, sonralar yadellilərlə mübarizə məqamında dirçəlir, fəllaşır, el arasında söylənir, ondan təbliğat kürsüsü kimi istifadə olunur... (5, 10).

N.Xəzrini də «Dədə Qorqud» eposuna yenidən, əslində isə - yeni gözlə, baxmağa məcbur edən Azərbaycan xalqının düşmənlə, yurdumuza soxulmuş yadellilərlə üz-üzə qalması, qanlı mübarizəyə başlaması idi. İ.Kərimov yazır: «N.Xəzrinin ulu babası Salur Qazan Şukili Məliyin ipə-sapa yatmadığını görüb onu məhv etdiyi kimi, Nəbi Xəzri də neçə illərdən bəri xalqımızın başına müsibətlər gətirən ermənilərin - Şukili Məlik nəslinin həyasızlığını görüb bəyan etdi ki, 1988-ci ildə, o vaxt ki, Azərbaycan torpaqlarına erməni cəlladlarının hücumu, qəsbkarlığı başlandı, mən o əsərə təzədən baxmalı oldum. Ona görə ki, həmin əhrimanlar, zülmət daşıyıcıları gəlib torpağımızı viran edirdilər. İndi onların tör-töküntüləri olan ermənilər yenə də başımıza bəla açırlar. Bəli, mən məcbur oldum o pyesi tamamilə, 99 faiz yenidən işlədim və adı da başqadır - «Burla Xatun» (6).

Qeyd edək ki, müəllifin eyni epos və onun eyni boyuna dramatik üslubda yenidən qaydıışı ədəbi ictimaiyyət tərəfindən müsbət qarşılandı. Əsər Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrında səhnələşdirildi və 1999-cu ildə «Burla Xatun» dramının ilk tamaşası oldu. Anşlaqla keçən tamaşalar haqqında mətbuatda biri-birinin ardınca mütəxəssis və tamaşaçı rəyləri çap olundu (7; 8; 9; 10; 11).

İki hissəli mənzum dram olan «Burla Xatun» əsərinin birinci hissəsi Salur Qazanın düşmən tərəfindən viranə qoyulmuş yurdunun təsviri ilə başlanır: «Amansız döyüşün izləri hər yanda, hər şeydə özünü göstərir. Beli bükülmüş bir ixtiyar asta addımlarla irəlilədikcə viran olmuş yurdunun bu kədərli mənzərəsi sanki onun qəddini bir az da əyir. Başını qaldırıb hərdən şimşək çaxan göyə baxır, elə bil nə küləyi duyur, nə də qatılaşan qaranlığı hiss edir, özünü tamam unutmuş halda ətrafi dolaşır» (4, 186).

Maraqlıdır ki, müəllif «Burla xatun» pyesində Dədə Qorqud obrazından, bir növ, imtina etmiş, onu sanki İxtiyar obrazı ilə əvəzləmişdir. İxtiyarın bütün pyesi başlayan ilk sözləri elə onun Dədə Qorqud funksiyasında çıxış etdiyini göstərir:

Hanı? Hanı?
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli-gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya.
Dünyanın qoynunda at çapdıqca şər,
Buludlar toqquşur, od şırım düşər.
Göylərin şəninə göy gürültüsü,
Yerlərin bəxtinə ildirəm düşər (4, 186).

N.Xəzri pyesə oğuz mifoloji inamlar dünyasının ən məşhur simvolu olan qurdu da daxil etmişdir. Belə ki, İxtiyarla cavan döyüşçünün dialoqunda cavanın Oğuz yurdunda axan qanın nə vaxt kəsiləcəyi, qurdun nə vaxt oyanacağı haqqındakı sualına o, belə cavab verir:

O zaman ki, qurd oyana,
Qurd ulaya, haray çəkə,
Onda, bəlkə,
Bu haraydan oyana xan,
Qalxıb dura Salur Qazan (4, 188).

Dialoqdan məlum olur ki, Salur Qazanın ovda olmasından istifadə edən «qara qəlblə qanlı kafır» ürəklənib Oğuz elinə hücum etmiş, yurdu qana bələmiş, Ulusla (eposdakı Uruz) birgə yeniyetmə igidləri, qız-gəlini qolubağlı dustaq etmişdir. Oğuzlar əsirliyin ən ağır dəqiqələrində belə vətənpərvərlik duyğusunu itirmir, onların canı əldən getsə də, vətən üçün dualar edirlər. Şöklü Məlik bizə «Torpağa sancılan qılınc» əsərindən məlum olan oğuz qızı Şiranəni məclisində oxudaraq ləzzət alır. Kafirlərdən biri ona Burla Xatunun gözəl səsi olması haqqında məlumat verir. Şöklü Məlik onu məclisə gətirib oxutdurmaq istəyir. Bir vaxtlar düşmənlərin yağlı vədəsinə aldanıb onların tərəfinə keçən Şiranə burada addımbaşı təhqir olunduğu üçün onun qəlbində əhatəsində olduğu adamlara nifrət əmələ gəlmişdir. Lakin Oğuz xəyanət etdiyi üçün qayıtmağa üzü olmamışdır. İndi Şöklü Məliyin Burla Xatunu məclisə gətirmək istəyi onun qəlbində tufan qoparır:

Eşit, ey hökmdar, bu işdən əl çək,
Düşmən düşmənlə də mərd olsun gərək!
...Namusa toxunmaq sənə yaraşmaz,
Qalibsən, qalibtək apar özünü... (4, 198).

Şöklü Məlik Şiranənin qəlbinin dərinliklərində Oğuz elinə sədaqətli olduğunu bildiyi üçün deyir:

Gizlətmə, sonadək söylə sözünü,
Yurdunu görmüsən, qurdun tərənib?.. (4, 198)

Şiranə Oğuzu tərək etsə də, Oğuz elinin qız-gəlininin belə zəlil vəziyyətə düşməsi onu ağrıdır: qızın düşüncəsində oğuz mənəviyyəti oyanır. Düşmən içərisində xoş gələcəyinin olmadığını bilən Şiranə var gücü ilə Burla Xatunun namusunu qorumağa çalışır.

Əsərdə Burla Xatunu aparmağa gələn kafirə oğuz qızlarının verdiyi cavablarda onun bir el anası kimi oğuz düşüncəsində nə qədər uca və ülvi məqamda durması ifadə olunmuşdur. Qızırca Yengə onu müqəddəs torpaqla, Çiçək - büllur sularla, Aynışan - yerin, göyün nəfəsi ilə (küləklə), Səhəriyyə - parlaq günəşin şöləsi ilə müqayisə edir.

N.Xəzri Burla Xatunun tanınması ilə bağlı Oğuz dastanında olmayan maraqlı detaldan istifadə etmişdir. Şöklü Məlik Qazanın öz sevgilisi Burla Xatuna toy hədiyyəsi kimi bağışladığı daş-qaşlı kəməri məclisə gətirib, bir-bir oğuz qızlarının belinə bağlatdırmaq istəyir. Oğuz qadınları ən ağır durumda belə özlərini ləyaqətlə aparıb, Burla Xatunu mətanətlə müdafiə edirlər. Onların Burla haqqında söylədiyi sözlərdən məlum olur ki. Salur Qazanın arvadı olan Burla Xatun təkcə Qazanın yox, elin namus simvoludur:

Səhəriyyə

Əl saxlayın, dayanın,
Yatmısınız, oyanın.
Bu yurdun hər daşı, qayası Xatun,
Bitən hər çiçəyin mayası Xatun,
Əgər duya bilsən, anlaya bilsən,
Onun da hər sözü, qayəsi Xatun!

Aynışan

Durna idi, üfüqlərdən endi Xatun,
Doğma ana torpağına endi Xatun,
Hər çiçəyin üzərində şəhdi Xatun,
Bu ellərdə əsən mehdi Xatun (4, 207-208)

Oğuz qızlarının Burla Xatunu tərənnüm edən yuxarıdakı sözlərindən məlum olur ki, müəllif «Əfsanəli yuxular» poemasında və «Torpağa sancılan qılınc» pyesində olduğu kimi bu əsərdə də «Ana - Vətən» ideyasını leytmotiv kimi götürməkdə davam etmişdir. Burla Xatun Səhəriyyənin tərənnümündə yurdun daşı, qayası, çiçəyi ilə, çiçəyin mayası, Aynışanın tərənnümündə vətənin durnası, birbaşa ana torpaqla, çiçəklərin üstündəki şəhlə, ellərdə əsən mehlə eyniləşdirilir. Bütün bunlar göstərir ki, N.Xəzrinin yaradıcılığında ana obrazı ilə vətən obrazı qoşa tərənnüm olunur. Şair ananı vətəndən, vətəni isə anadan ayırmır. Bu cəhətdən oğuzların Burla Xatuna münasibəti onların ana yurda münasibəti deməkdir. Oğuzlar üçün Burla Xatun bilavasitə ana yurdun simvoludur. Onu ələ vermək vətənə xəyanət etmək, onu qorumaq vətən yolunda ya qazi, ya şəhid olmaq deməkdir.

Şöklü Məlik əmr edir ki, Burla Xatunun kəmərini bir-bir qızların belində yoxlasınlar. Vəziyyətin gərginləşdiyini görən Şiranə «Burla Xatunu özüm tapacağam» deyib kəməri Şöklü Məlikdən alır. O, Burla Xatunu ələ vermir: qayıdıb Şöklü Məliyə yalandan deyir ki, Burla Xatun burada yoxdur. Acıqlanmış Məlik qızların asılması haqqında əmr verir. Ulusun sevgilisi Çiçəyin saçından tutub sürüyürlər. Burla Xatun buna dözmür. Lakin Qızırca Yengə onu dayandırır. Şair Yengənin sözlərində əsərin əsas ideyasını səsləndirir:

Mənim də ağrımdır sənin bu ağrın,

Unutma, fəqət -

Vətən namusudur ana namusu! (5, 214).

Əsərdəki bu səhnələrdə biz maraqlı bir mənzərənin şahidi oluruq. Burla Xatunun yanındakı qızlardan hər biri özünü Burla Xatun kimi təqdim edib təhqir olunmağa hazırdır. Halbuki onların hər biri ismətli, namuslu, say-seçmə oğuz qızlarıdır. Onların içərisində Salur Qazanın gələcək gəlini Çiçək də var. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu qızların hər biri Burla Xatunun yerinə təhqir olunmağa hazırdır. Təbii ki, bu motiv birbaşa oğuz dastanından - «Kitabi-Dədə Qorqud»dan götürülmüşdür. Bu cəhətdən N.Xəzri bu səhnələri işləyərkən «Salur Qazanın evinin yağmalanması» boyunun başlıca leytmotivindən - oğuz qızlarının özlərini Burla Xatun kimi təqdim etməsi xəttindən kənara çıxmamışdır. Ona görə də, belə bir sual meydana çıxır ki, oğuz qızlarının Burla Xatunun namusunun təhqir olunmaması üçün hər cür təhqirə hazır olmalarının səbəbi nədir? Axı, bu halda onların öz namusları da təhqir olunacaqdır?

Bizcə, bu sualın cavabı oğuz xalqının sosial-mənəvi birliyindədir. Oğuz xalqı bir bütövdür. Burla Xatun ana vətəninə namus simvoludur. Oğuzların düşüncəsinə görə, vətəninə namusunu qorumaq, bu yolda qurban getmək, vətəninə namusunun tapdanmamasından ötrü hər cür əzab və təhqirə dözmək alçalmaq yox, ucalmaq deməkdir. Pyesdə bu xəttin açılmasına Şiranə obrazı yardım edir. O, Oğuz elini tərk etmiş, namusunu, ləyaqətini düşmən ayaqları altına ataraq özünü alçaltmışdır. Ancaq əsirlikdə zəlif vəziyyətində olan oğuz qızları öz milli qürur və ləyaqətlərini itirmir, düşmənlə baş əymir və Burla Xatunun tanınmamasından ötrü özlərinə ediləcək hər bir təhqiri qəbul etməyi ucalıq sayırlar.

N.Xəzrinin «Burla Xatun» pyesini bu mövzudakı əvvəlki əsərlərindən fərqləndirən bir cəhət də əsərdə türkçülük ideyalarının tərənnümüdür. Şair-dramaturq pyesdə yeri gəldikcə «türk» adından bəzən milli mənsubiyyət, bəzən etnik birlik simvolu kimi istifadə etmişdir. Məsələn, Şöklü Məliyin münasibətində bu, etnik mənsubiyyəti ifadə edir:

Get, Burla Xatunu gətir məclisə,

Qoy iki türk qızı versin səs-səsə (4, 197).

Kafirin Şöklü Məliyə gətirdiyi xəbərdə isə «türk» adı türk dünyasının birlik simvolu kimi səslənir:

Çoban intiqama çağırıb eli,

Səsinə səs verib Türküstan əhli (4, 216).

Pyesdə qurd obrazının da milli simvol kimi hallandırılması, əslində, türk-lüyün tərənnümünə xidmət edir. Oğuzların inamlar dünyasında qurdun əsas yerlərdən birini tutması istər onların düşmənlərinin, istərsə də özlərinin dilində öz milli məzmununu heç bir halda dəyişmir. Şöklü Məlik ona etiraz edən qorxubilməz oğuz qızlarına deyir:

Yenə bayquş kimi nə ulayırız?

Ulamaq biçilmiş şux boyunuza.

Deyirlər, qurd nəslə, qurd övladıdır,
Ağı dedirdərəm qurd soyunuza (4, 218).

Səhəriyyənin Şöklü Məliyə söylədiyi «Qorxu bilməz boz qurdumun erkəyində bir kökümüz var» sözləri ilə (4, 218) əsərdə inkişaf etdirilən türkçülük xətti bədii-ideoloji məzmun kəsb edir. Əcdadı qurd olan oğuz qızları ruhən coşur və Şöklü Məliyə çılğın etiraz edirlər: «Şöklü Məlik bu çılğın qasırğanın (etirazın - Y.İ.) xofundan bir neçə addım geri çəkilir» (4, 219). N.Xəzri bu epizodu işləməklə xalqı öz ətrafında toplaya bilən milli ideyaların hər bir toplumu, o cümlədən erməni-rus birliyinin təcavüzünə məruz qalmış Azərbaycan xalqı üçün nə qədər vacib olduğunu nümayiş etdirmişdir.

Burla Xatunu oğuz qızları arasında tapa bilməyən Şöklü Məlik axırıncı üsula əl atır: Ulusun ətindən qara qovurma hazırlatdırıb, qızlara yedirdilməsini əmr edir:

...Qoy gurlasın ocaq odu,
Kim yeməsə - Burla odur! (4, 219).

Şiranə Şöklü Məliyi dilə tutub verdiyi əmrindən döndərməyə çalışır. Şöklü Məliyin ona verdiyi cavabdan təkcə «Burla Xatun» pyesinin yox, ümumiyyətlə, N.Xəzrinin «Dədə Qorqud» motivləri əsərindəki bütün yaradıcılığının ideya mahiyyəti, o cümlədən Burla Xatunun yolunda hər cür təhqirlərə və ölümə hazır olan oğuz qızlarının hərəkətinin əsas motivi aydın olur:

Burla Xatun bu torpağın anasıdır,
Ana sındı, xalq özü də sınısıdır (4, 220).

Beləliklə, N.Xəzrinin tələp etdiyi əsas ideyaya görə, hər bir xalqın qurduğu millət, dövlət, xalq qalasının əsas məhvəri anadır. Vətən öz anası ilə vətən olur. Yurdun havası və suyunun, bu su və hava ilə böyüyən insanın bütün mahiyyəti öz ülvi mənasını anada tapır. Bu cəhətdən ana vətənin müqəddəs simvoludur. Bütün dəyərlər anada kəşiməklə onu toplumun həyatında ən ali varlığa çevirir. Toplum ananın ucalması ilə ucalır, ananın ayaqlar altına düşməsi ilə məhv olur. Öz anasını qoruyan, uca tutan toplumun vətəni əmin-amanlıqda olur. N.Xəzrinin «Dədə Qorqud» motivləri əsərində yaradıcılığında tərənnüm edilən bu ideyalar göstərir ki, şair-dramaturqun bu mövzudakı üç əsəri («Əfsanəli yuxular» poeması, «Torpağa sancılan qılınc» və «Burla Xatun» dramları) biri-biri ilə təkcə eyni eposa («Kitabi-Dədə Qorqud») və onun eyni boyuna («Salur Qazanın evinin yağmalanması») həsr olunması ilə birləşmir. Eyni epos və eyni boyu aid olmaq bu əsərləri birləşdirən zahiri əlaqə planıdır. Bu əsərlər mahiyyət planında «Ana - Vətən» motivi ilə birləşir. Məsələn yalnız oğuz eposunun konkret bir boyundan bəhs etməkdən ibarət olsa idi, onda N.Xəzri, bəlkə də, «Əfsanəli yuxular» poeması ilə kifayətlənərdi. Çünki bu poemada «Salur Qazanın evinin yağmalanması» boyu bədii məzmun və forma baxımından orijinal bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edilməklə yüksək səviyyədə və peşəkarcasına bədiiləşdirilmişdir. Yaxud şair-dramaturq eyni mövzunu dram növündə də bədiiləşdirmək niyyətində olsa idi, bu cəhətdən «Torpağa sancılan qılınc» dramı ədəbiyyatımızda oğuz boyunun

dramlaşdırılmasının ən kamil örnəklərindəndir. Demək, məsələnin mahiyyəti oğuz eposunun heç də nəzmə çəkilməsi, yaxud dramlaşdırılması ilə bağlı deyildir. Burada qələmini «Dədə Qorqud» motivləri əsasında müəyyən janrlarda sınamaq N.Xəzri kimi bir sənətkara münasibətdə söhbət mövzusu ola bilməz. Yazıçını dönə-dönə eyni mövzuya qaytaran, əslində, Azərbaycan xalqının tarixinin bütün dövrləri - dünəni, bugünü və sabahı üçün həmişə aktual olmuş «Ana - Vətən» ideyasıdır. Sənətkarın bu ideyanın bədii təcəssümündə oğuz eposunu seçməsi bu eposun xalqımızın milli yaddaşında mühüm yer tutması, əslində isə, bu yaddaşın zirvə məqamını təşkil etməsi ilə bağlıdır. N.Xəzri xalqımızın tarixinə üz tutmuş, öz ideyalarının çıxış nöqtəsi kimi bu tarixin zirvə məqamını - «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunu götürmüşdür. Çünki milli tarixin keçmişi, bugünü və sabahı bu eposa - milli tariximizin simvolu olan Dədə Qorquda konsentrə olunur. Əslində, milli tariximiz hansı yollardan keçirsə-keçsin, hansı xətlər üzrə hərəkət edirsə-etsin, milli məkan və zamanın bütün yolları bizi Dədə Qorquda doğru aparır. Bu yerdə prof. Y.Qarayevin müdrik sözlərini yada salmaq olmur: «Dədəmiz Qorqud bütünlükdə Zamanla - həm keçmiş, həm də gələcəklə körpünü bizim yadımıza saldı» (12, 299). Əslində, N.Xəzri də, obrazlı desək, öz əsərləri ilə Azərbaycan xalqını onun şanlı, əzəmətli keçmişindən qürur dolu sabaha daşımaq üçün bir bədii-poetik körpü qurmaq istəmişdir. Bu körpü sənətkarın təqdimatında «Ana - Vətən» körpüsüdür. Şairin düşüncəsinə görə, anasını vətən, vətəninə də ana qədər sevib, onları qorumağı bacaran bir xalq qürurlu sabaha addımlaya bilər. Fikrimizcə, N.Xəzrinin bu üç əsərini birləşdirən əsas ideya bundan ibarətdir və həmin əsərlərdəki, o cümlədən «Burla Xatun» pyesindəki bütün bədii obrazlar, poetik elementlər bu ideyanın təcəssümünə xidmət edir.

Burla Xatun «Ana - Vətən» namusu qarşısında oğlunun ölümünə və onun ətindən yeməyə razı olur. N.Xəzri onu dünyada ən çıxılmaz vəziyyətə salınmış insan - ana kimi təqdim etməyi bacarır:

Doğma oğul ətindən
Necə yeyim aman, hey...
İsmət mənə kömək ol,
Tut əlimdən, qeyrət, hey...
Torpağımın yolunda
Mən torpağa dönüm, hey... (4, 234-235).

Pyesin ikinci hissəsində məlum olur ki, Ulus sağdır. Hiyləgər düşmən qızlara Ulusun əti adı altında heyvan əti yedirdib. Şiranə gəlib Burlagilə xəbər verir ki, Şöklü Məlik sizi aldadıb: Qazan da, Ulus da sağ-salamatdır. Şiranə Burlanı da, onun oğlu Ulusu da qaçırdıb xilas etmək istəyir. Şöklü Məlik buna görə onu öldürür və kafirlər qızlara təcavüz etmək istəyirlər. Bu dəm Qaraca Çobanın Şöklü Məliyin yolladığı qoşunları məhv etməsi xəbərinin gəlməsi onları dayandırır.

Burla Xatun xəyalında əri Qazanla dialoq edir. Ona daha dözə bilmədiyini söyləyir:

Oğuldanmı keçim, qeyrətdənmi mən,
Oğul da, qeyrət də axı sənindir (4, 261).
Qazan da sevgili həyat yoldaşına xəyalən deyir:
Qisas qiyamətə bilin ki, qalmaz,
Susmaqla namusu qorumaq olmaz.
Bununçun ölüm də, qan da gərəkdir (4, 261).

Qazanın bu sözlərindən sonra Burla Xatun tarixi qərar qəbul edir və özünü düşməyə tanır. Oğuz qızları onun Qazana xəyanət etdiyini düşünüb, sarsılır və Burla Xatuna qarşı eləyirlər. Lakin o, Şöklü Məliyə dediyi sözlərlə və qəfildən etdiyi hərəkətlə hamını heyrətdə qoyur:

Dövlət istəyirdin, qoy sənin olsun,
Bu yerin qucağı məskənin olsun.
Torpaq istəyirdin, qoy bilsin aləm,
Sənə özün boyda torpaq verərəm.
Ötsün qanlı aylar, əzablı illər,
Qoruyaq mərdliyi, dəyanəti biz.
Bizə miras qalır bu gün, ay ellər
Vətənə, torpağa sədaqətimiz.
(Qəfildən dəhrəni Şöklü Məliyin əlindən alır).

Ulu Tanrım!

Onu arzusuna yetirmək üçün,
Göylərin gücünü mənə ver bu gün!
Oğul!

(Burla Xatun qeyri-insani səslə bağırır, dəhrə göydə şimşək kimi parlayıb yox olur, göy guruldayır...) (4, 264).

Maraqlıdır ki, N.Xəzri «Burla Xatun» pyesində Şöklü Məliyin Qazanın evini necə yağmaladığını təsvir etmədiyi kimi, Burla Xatunun da Şöklü Məliyi necə öldürməsinə, daha sonra Salur Qazanın oğuz igidləri ilə gəlib onları əsirlikdən azad etməsinə də təsvirə lüzum görməmişdir. Bunlardan imtina edən müəllif əsərin sonunu maraqlı kompozisiya ilə tamamlamışdır. Sonda biz əsərdə ilk dəfə Oğuz elinə dua-alqış deyən Dədə Qorqudu, onun sözlərini böyük coşqu ilə təkrarlayan xoru və Burla Xatunu görürük. O, Ulu Tanrıya üz tutaraq deyir:

Düşmənləri sən kül eylə, Ulu Tanrı!
Duamızı qəbul eylə, Ulu Tanrı! (4, 266).

Əsər Burla Xatunun bu duasına insanların dediyi «Amin» nidaları ilə bitir. Bizcə, əsərin Ulu Tanrıya dualarla tamamlanması da böyük məna daşıyır. N.Xəzri insanları bununla müqəddəs dəyərlər ətrafında birləşməyə çağırmışdır. Oğuzların qədim tanrıçılıq dinində «Ana haqqı - Tanrı haqqı» sayılır. İslam dinində «Cənnət anaların ayaqları altındadır» deyilir. Şair bununla ananın da, torpağın da müqəddəsliyinə işarə edib, onları göz bəbəyi kimi qorumağı bizlərin əbədi milli borc və vəzifəsi kimi tərənnüm etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəzri N. Əfsanəli yuxular (qəhrəmanlıq dastanı) // «Azərbaycan» jur., 1971, № 7, s. 55-62; 1973, № 6, s. 98-102
2. Xəzri N. Əfsanəli yuxular (qəhrəmanlıq dastanı) / N.Xəzri. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə, IV cild. Poemalar və tərcümələr. Bakı: Yazıçı, 1984, s. 51-105
3. Xəzri N. Torpağa sancılan qılınc (pyes) / N.Xəzri. Nəsillər - əsrlər. Bakı: Gənclik, 1985, s. 113-204
4. Xəzri N. Burla Xatun (iki hissəli mənzum dram) / Qorqud ədəbiyyatı (bədi əsərlər). Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004, s. 186-266
5. Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz və düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 216 s.
6. Kərimov İ. Səhnə və ekran təcəssümü imkanları // «Ədəbiyyat qəzeti», 2000, 7 aprel
7. Bayramova Z. «Burla Xatun» tamaşasına baxış keçirilmişdir (M.Əzizbəyov ad. Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrında N.Xəzrinin iki hissəli pyesi əsasında hazırlanmış eyniadlı tamaşaya baxış keçirilməsi haqqında) // «Səs» qəz., 1999, 23 iyun
8. Əsədov V. «Burla Xatun»: Dədə Qorqud-1300 (Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrında N.Xəzrinin eyniadlı pyesinin tamaşası haqqında) // «Naxçıvan» qəz., 1999, 27 may
9. Kərimov İ. Burla Xatun // «Ədəbiyyat qəzeti», 1999, 10 dekabr
10. Salmanov R. Keçmiş bu günə gətirən əsər (Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrının səhnəsində N.Xəzrinin «Burla Xatun» əsərinin tamaşası haqqında) // «Azadlıq» qəz., 1999, 15-17 may
11. Zakirə. Dədə Qorqud - 1300 (N.Xəzrinin «Burla Xatun» əsəri Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrında) // «Ulus», 1999, 13 mart
12. Qarayev Y. Üfüqlər vüsətlənir / «Kitabi-Dədə Qorqud» (məqalələr toplusu). Bakı: Elm 1999, s. 298-312

МОТИВЫ «ДЕДЕ КОРКУД» В ДРАМАТУРГИИ НАБИ ХАЗРИ (ПО ПЬЕСЕ «БУРЛА ХАТУН»)

Е.Н.ИСМАИЛОВА

РЕЗЮМЕ

Мотивы «Деде Коркуд» в творчестве выдающегося азербайджанского поэта Наби Хазри связаны с огузнаме «Песнь о том, как был разграблен дом Салар Казана», являющейся второй песнью (боем) эпоса. На основе этого боя поэт написал поэму «Легендарные сны» (1971) и две пьесы: «Меч, вонзенный в землю» (1985) и «Бурла Хатун» (1999). События, происшедшие в современной истории Азербайджана, заставили поэта-драматурга Наби Хазри вновь обратиться после пьесы «Меч вонзенный в землю» к этому же эпосу – «Китаб Деде Коркуд» и, в частности, к этому же бою – «Песнь о том, как был разграблен дом Салар Казана». Если в произведении «Меч, вонзенный в землю» автор стремился пробудить национальную память читателей и зрителей, призывал их возродить свою духовность на основе национальных святынь, то вторая драма «Бурла Хатун» вся пронизана национальным духом, национальным мышлением. Борьба азербайджанского народа с иноземными врагами вторгнувшими на территорию Азербайджана, заставила Н.Хазри в этом произведении взглянуть на эпос «Деде Коркуд» под новым углом зрения. Возвращение автора к тому же эпосу и к тому же бою (песни) вызвало одобрение литературной общественности. В прессе один за другим были напечатаны отзывы специалистов и зрителей о первом спектакле, поставленном в Азербайджанском Национальном Академическом Драматическом Театре по этой пьесе.

Ключевые слова: книга, Деде Коркуд, Огузнаме, эпос

**“DEDE GORGUD” MOTIVES IN THE DRAMAS BY NABI KHAZRI
(ON THE PLAY “BURLA KHATUN”)**

Y.N.ISMAYLOVA

SUMMARY

“Dede Gorgud” motives in the creativity of the outstanding Azerbaijani poet Nabi Khazri are connected with Oguznameh of “The legend about the plunder of Salur Gazan’s house” which is the second legend of the epos. On the basis of this legend the poet wrote the poem “Legendary dreams” (1971) and two plays: “The sword stuck into the ground” (1985) and “Burla Khatun” (1999). The events in modern history of Azerbaijan made N.Khazri appeal to the same epos “Kitabi-Dede Gorgud” and specifically to the same legend - “The legend about the plunder of Salur Gazan’s house” again after the play “The sword stuck into the ground”. In the play “The sword stuck into the ground” the author intended to awake readers’ and audience’s national memory, to revive their mentality on the basis of national sacred things, whereas the second drama “Burla Khatun” is penetrated by national spirit, national mentality. The struggle of the Azerbaijani people against foreign enemies of Azerbaijan made N.Khazri consider the epos “Dede Gorgud” from a new point of view in this drama. Literary public approved his repeated appeal to the same epos and the same legend. Specialists’ and audience’s reviews about the first performance staged in the Azerbaijani National Academic Dramatic Theatre on the basis of this play were published in the press.

Key words: kitab, Dede Gorgud, Oguznameh, epos